

De Rondvraag

Wetenschappelijk medewerkers stellen elkaar vragen

Spiegelhoog,
april 2003
Maandblad Afdeling
Psychologie - UvA

De vraag van Victor Lamme (Programmagroep Psychonomie)

In de zaak tegen de moordenaars van het meisje van Nulde kwam het weer aan de orde: "de zaak kan de verdachte niet volledig worden aangerekend". Wat betekent dat eigenlijk? Het lijkt uit te gaan van het (Freudiaanse?) idee dat er twee entiteiten zijn die ons gedrag sturen: één waar we verantwoordelijk voor zijn en één waar we niets mee te maken hebben. Is het niet zo dat er voor dit verschil geen enkele onderbouwing meer is in de moderne psychologie? Ons brein stuurt al ons gedrag, bewust dan wel onbewust, en vrije wil bestaat niet. Is niet ook het 'slechte' stuk van jouw brein van jou, ongeacht de redenen die daartoe hebben geleid? En wie ben je eigenlijk anders dan de optelsom van je daden? Hoort niet juist de zombie in het gevang?

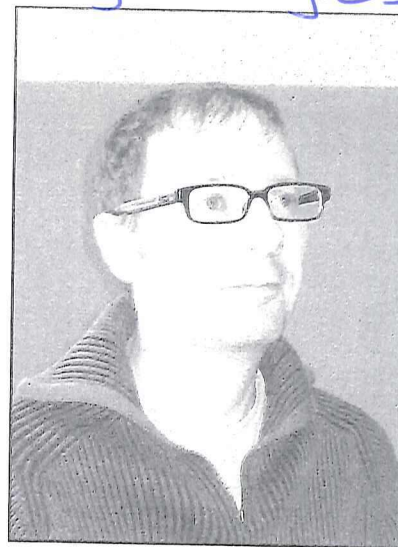

Foto: S. Klinkenberg

Het antwoord van Corine de Ruiter (Programmagroep Klinische Psychologie)

Beste Victor,

Je stelt terecht een aantal vragen over het mensbeeld dat in het strafrecht gehanteerd wordt, dat menig experimenteel psycholoog inderdaad zijn/haar wenkbrauwen doet fronsen of zelfs de haren te berge doet rijzen. Ik zal proberen kort uit te leggen hoe het komt dat Mike J., de vriend van de moeder van het meisje van Nulde, door de rechter als verminderd toerekeningsvatbaar werd beschouwd voor zijn afgrijselijke daden en waarom hij vanwege het risico op herhaling van een soortgelijk misdrijf veroordeeld werd tot de maatregel van terbeschikkingstelling (tbs).

Het uitgangspunt van ons strafrecht is dat ieder mens verantwoordelijk is voor zijn daden, en dus ook voor zijn eventuele misdaden. Iedere dader van een strafbaar feit kan daarvoor ter verantwoording worden geroepen in het strafproces en moet de consequenties (straf) dragen. Er wordt echter geen straf opgelegd als de rechter van oordeel is dat de dader een feit heeft begaan dat hem wegens de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens niet kan worden toegerekend, zo leert art 39 lid 1 van het Wetboek van Strafrecht. Een van de meest duidelijke voorbeelden van ontoerekeningsvatbaarheid is de psychotische moordenaar die aan een achtervolgingswaan lijdt waardoor hij zich ernstig bedreigd voelt en stemmen hoort die hem de opdracht geven een bepaalde persoon te doden. In zo'n geval kan de rechter besluiten de dader van alle rechtsvervolgung te ontslaan omdat de laatste niet in staat is geweest zijn wil (om het goede te doen en het kwade

te laten) in vrijheid te bepalen.

In de vorige alinea heb ik bewust de 'juridische werkelijkheid' weergegeven, zonder de kritische opmerkingen die een experimenteel psycholoog bij iedere zin zou maken. Het recht is een dogmatische wetenschap (wij zouden misschien zeggen: geen wetenschap), die als oogmerk heeft het gedrag van mensen in een samenleving te reguleren en te normeren. Het recht is geen empirische wetenschap waarin theorieën over menselijk gedrag worden getoetst aan de werkelijkheid. Als dat zo was zou het strafrecht er heel anders uitzien. Dan zouden bijvoorbeeld niet alle jeugdige daders een taakstraf krijgen, maar zou er op basis van een individueel risicoprofiel per dader een passende interventie aangeboden worden. Uit empirisch onderzoek weten we namelijk al redelijk goed welke interventies werken bij verschillende dadertypen.

De vrije wil bestaat inderdaad niet. Al in 1992 betoogden Crombag, Van Koppen en Wagenaar in hun boek 'Dubieuze zaken' dat het empirische bewijs voor het bestaan van een vrije wil pas geleverd is als is aangetoond dat tenminste één keuze van één persoon niet gestuurd wordt door enige vorm van externe beïnvloeding. Integendeel, veel gedragingen waarvan wij denken dat we ze bewust en 'uit vrije wil' doen, blijken te berusten op automatische processen. Kirsch en Lynn (1999) noemen dit de illusie van de wilsvrijheid. Zelfs het schrijven van dit stukje verloopt automatisch en routinematig. Het zou ook gewoon veel te veel tijd kosten om alle handelingen vooraf te laten gaan door bewuste wilsbesluiten. Een 'vrije wil' lijkt bepaald geen garantie voor de survival of the fittest.

Hoe nu als psycholoog om te gaan met deze irrationaliteit in het strafrecht? Wat moet een forensisch psycholoog doen als hij gevraagd wordt door de onderzoeksrechter om te rapporteren over de aard van de

(mogelijke) psychische stoornis van Mike J., over zijn mate van toerekeningsvatbaarheid en het risico van herhaling van een soortgelijk strafbaar feit als waarvan hij verdacht werd. Ik vind het belangrijk dat de forensisch psycholoog (en overigens ook de psychiater) bij zijn onderzoek gebruik maakt van empirisch gevalideerde meetinstrumenten voor forensische diagnostiek, dat hij zijn conclusies baseert op gegevens uit wetenschappelijk onderzoek, en eerlijk aangeeft wanneer onvoldoende gegevens beschikbaar zijn om gefundeerde uitspraken te doen. Vooral de vraag naar de mate van toerekeningsvatbaarheid is eigenlijk niet te beantwoorden, zeker niet op de gedetailleerde glijdende 5-puntsschaal die hiervoor in Nederland gehanteerd wordt (ontoerekeningsvatbaar-sterk verminderd-verminderd-enigszins verminderd- volledig toerekeningsvatbaar). Wat de psycholoog wel kan is aangeven in hoeverre er een verband bestaat tussen de geconstateerde psychische stoornis en het gepleegde strafbare feit, want daarnaar is inmiddels redelijk veel empirisch onderzoek verricht. Zo had Mike J. volgens de rapporteurs (geciteerd in de media) een antisociale en narcistische persoonlijkheidsstoornis, waarvan empirisch is aangetoond dat de bijbehorende verhoogde mate van impulsiviteit, egocentriciteit en krenkbaarheid sterk samenhangen met geweldsuitbarstingen, waaronder kindermishandeling. Voor het taxeren van het risico van herhaling van geweldsmisdrijven zijn in Nederland een aantal gevalideerde instrumenten voorhanden.

Mike J. heeft naast een gevangenisstraf ook tbs opgelegd gekregen. Dit betekent dat de rechter van oordeel was dat er naast een verminderde toerekeningsvatbaarheid bij Mike J. ook sprake is van een aanzienlijk risico van delictherhaling. Als Mike J. zijn straf heeft uitgezeten, zal hij worden opgenomen in 1 van de 13 forensisch psychiatrische instituten in Nederland. Iedere twee jaar toetst de rechter of de tbs verlengd dient te worden omdat het recidiverisico nog te groot is om een verantwoorde terugkeer naar de samenleving te rechtvaardigen.

In veel landen zou Mike J. alleen een (lange) gevangenisstraf hebben gekregen, omdat een persoonlijkheidsstoornis daar geen grond is voor verminderde toerekeningsvatbaarheid, en dus ook niet voor opname in een forensisch psychiatrische inrichting. Uit onderzoek weten we dat gevangenisstraf alleen niet leidt tot recidivevermindering (soms eerder tot het tegendeel) en behandeling gericht op vermindering van risicofactoren voor delictgedrag juist wel (McGuire, 1995). Er is echter ook een mogelijkheid dat Mike J. voldoet aan de diagnose psychopathie. Bij deze categorie geweldsdelinquenten is sprake van emotionele kilheid en gebrek aan schuldgevoelens/empathie, die in verband gebracht kunnen worden met hersenafwijkingen in de amygdala en orbito-frontale cortex (Blair, 2003). Voor de diagnose psychopathie is helaas nog geen effectieve behandeling gevonden.

Blair, R.J.R. (2003). Neurobiological basis of psychopathy. *British Journal of Psychiatry*, 182, 5-7.

Crombag, H.F.M., van Koppen, P.J., & Wagenaar, W.A. (1992). *Dubieuze zaken: De psychologie van strafrechtelijk bewijs*. Amsterdam: Contact.

McGuire, J. (1995). *What works: Reducing reoffending, guidelines from research and practice*. Chichester: Wiley.

Kirsch, I., & Lynn, S.J. (1999). Automaticity in clinical psychology. *American Psychologist*, 54, 504-515.

Corine de Ruiter geeft de Rondvraag door aan Roel Meertens van de programmagroep Sociale Psychologie:

De dreigende oorlog tegen Irak roept over de hele wereld heftige en zeer diverse emoties op. Veel Duitsers lijken tegen een oorlog te zijn vanwege hun eigen beladen oorlogsverleden, voor George W. Bush lijkt het karwei van zijn vader afmaken een leitmotif. Deze verklaringen op individueel-psychologisch niveau zijn echter te beperkt. Bestaat er zoiets als een sociale psychologie van de oorlogvoering? Welke sociaal psychologische processen liggen ten grondslag aan oorlogvoering? Hoe kan het dat 200.000 militairen zich vrijwillig naar de andere kant van de wereld begeven om daar (mogelijk) te gaan vechten? Ik heb wel eens gelezen dat oorlogen tussen landen onderling, net als conflicten in intermenselijke relaties, 'erbij horen'? Zit daar een kern van waarheid in?

In het volgende nummer, dat 13 mei uitkomt, het antwoord.

